

The Importance and Objectives of Approximative (*Taqrībī*) Exegesis

Hossein Rezaei

PhD., Department of Quran and Hadith, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran.
rezayimohabbat@gmail.com

Abstract

The Noble Quran is the book of guidance and the central axis of unity for the Islamic Ummah. Sectarian differences in the Islamic world, particularly in the domain of Quranic exegesis, have given rise to exclusivist discourses and inter-sectarian confrontations. Many traditional exegeses, instead of focusing on shared principles, have emphasized doctrinal differences. This has not only made the general understanding of the Quran more difficult but has also laid the groundwork for social and political tensions. In such circumstances, there is a felt need for an exegetical approach that, with a unity-oriented and rapprochement-focused perspective, can harness the Quran's potential to foster empathy, mutual understanding, and cohesion. Thus, despite the numerous commonalities among Islamic sects, exegetical disagreements throughout history have caused doctrinal and social rifts. In this context, approximative or rapprochement-centered exegesis (*tafsīr taqrībī*) has emerged as a strategy to reduce differences and strengthen religious mutual understanding. The present article, by examining the importance and objectives of approximative exegesis, demonstrates that this approach plays an effective role not only in the scholarly and theoretical spheres but also in social, political, and other domains. A precise analysis of these dimensions will pave the way for a deeper understanding of the Quran's unity-creating capacities. Furthermore, investigating the explicit or implicit objectives of this type of exegesis can lead to a better grasp of the theoretical and strategic motivations of its proponents. This exegesis, adopting a unity-centered approach in Quranic studies, seeks to create the grounds for religious and sectarian mutual understanding by focusing on the shared doctrinal and exegetical elements among Islamic sects. Consequently, it has significant effects not only at the academic level but also in social, cultural, and political arenas. Moreover, this approach can play an effective role in realizing the unified Islamic Ummah, advancing inter-sectarian dialogue, and reducing sectarian prejudices. The objectives of exegetes who incline toward this approach reflect their diverse scholarly, social, and religious concerns, as well as their effort to present a comprehensive exegesis with a rational and impartial outlook. Therefore, the present writing has been prepared and

Cite this article: Rezaei, H. (2025). The Importance and Objectives of Approximative (*Taqrībī*) Exegesis. *Studies of Qur'anic Sciences*, 7(4), p. 45-66. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72461.1391>

Received: 2025-04-28 ; **Revised:** 2025-07-02 ; **Accepted:** 2025-08-03 ; **Published online:** 2025-12-26

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jqss.isca.ac.ir/>

compiled with the aim of recognizing the importance of approximative exegesis, its objectives, and gaining a better understanding of it in order to achieve unity, advance and expand the goals of religion in Islamic societies, and ultimately realize the unified Islamic Ummah. Approximative exegesis is an approach that, by focusing on shared doctrinal, jurisprudential, and ethical elements, seeks to present the Quran as the point of connection among Muslims and prevent the emergence of intellectual and social rifts. Unlike exclusivist and prejudiced exegeses, this method relies on shared beliefs and ideas to reduce religious tensions and strengthen the spirit of Islamic unity. Accordingly, the main question of this writing is: What importance and necessity does approximative exegesis hold in the religious and scholarly community of Muslims, and what objectives does it indeed serve in various scholarly, theoretical, social, cultural, and political domains? To what extent can it contribute to realizing unity-oriented goals?

This research has been conducted using a documentary method and a descriptive-analytical approach, aiming to reveal the role of approximative exegesis in achieving the unified Islamic Ummah by examining its importance and objectives.

Based on the findings of this study:

1. Quranic exegesis with a unity-oriented and rapprochement-focused approach is not only a theoretical necessity but also a religious and social responsibility in the present era. Approximative exegesis, as a unity-centered approach in Quranic studies, possesses extensive capacities for strengthening religious mutual understanding and social cohesion.

2. The objectives of this type of exegesis encompass theoretical motivations as well as strategic goals. The exegetes' aims stem from social concerns, theological imperatives, and the need for convergence within the Islamic Ummah, reflecting a civilizational and empathetic approach to understanding the Quran. By focusing on shared principles and avoiding sectarian prejudices, this approach can play an effective role in rebuilding the unity of the Islamic Ummah, elevating the general understanding of the Quran, and countering extremist discourses. Supporting this type of exegesis is an effective step toward realizing the unified Ummah and strengthening the cultural and spiritual cohesion of Muslims. Unity-oriented and rapprochement-focused exegesis is not merely a scholarly method for understanding the Quran but also a cultural and social strategy for reinforcing the cohesion of the Islamic Ummah.

3. Exegetes such as al-Ṭūsī, al-Ṭabarsī, Mughniyah, Rashid Rida, and Fadlallah have shown through their works that it is possible to reach a shared and empathetic understanding of the Quran while preserving scholarly principles. This approach stands against extremism, divisiveness, and religious exclusivism, offering a path to reconstructing a shared Islamic identity in the contemporary world. Ultimately, it can be said that approximative exegesis does not only respond to the theoretical and religious needs of its time but also constitutes an important step toward mutual understanding and rational, faithful coexistence with the Quranic text. This is because approximative exegesis opens a window onto the realization of the meaning of unity, constructive inter-sectarian interaction, and the revival of shared revelatory capacities in a pluralistic religious environment.

Keywords: Rapprochement or approximation (*taqrīb*), convergence, civilization, approximative exegesis, shared doctrinal, jurisprudential, and ethical elements.

أهمية وأهداف التفسير التقريبي

حسين رضائي

دكتوراه، قسم القرآن والحديث، معهد البحوث في الحوزة والجامعة، قم، إيران. rezayimohabbat@gmail.com

الملخص

يُعَدُّ «التفسير التقريبي» منهجاً تفسيرياً يركّز على المشتركات العقدية والفقهية والأخلاقية، ويسعى إلى تقديم القرآن الكريم بوصفه نقطة التقاء بين المسلمين، بما يمنع تشكل الانقسامات الفكرية والاجتماعية. ويتميز هذا الأسلوب، على خلاف التفاسير الإقصائية والمتعصبة، بالاعتماد على القواسم العقدية والفكرية المشتركة، بهدف الحدّ من التوترات المذهبية وتعزيز روح الوحدة الإسلامية. وقد أنجز هذا البحث بالمنهج الوثائقي والأسلوب الوصفي - التحليلي، ويسعى إلى دراسة أهمية وأهداف «التفسير التقريبي» وبيان دوره في تحقيق مفهوم الأمة الإسلامية الواحدة. ويركّز هذا المنهج، من خلال إبراز المشتركات الدينية وتجاوز النزاعات المذهبية، على الإسهام في تقليل الصراعات الطائفية، وتعزيز خطاب الأمة الواحدة، والارتقاء بمكانة العالم الإسلامي في مواجهة التهديدات الخارجية، ليغدو بذلك استراتيجية حضارية لترسيخ وحدة المسلمين. ومن أبرز نتائج هذا البحث: تعزيز التضامن العلمي والفكري بين المفسرين والباحثين في الدراسات الإسلامية، وتهيئة الأرضية للحوار بين المذاهب وتقوية الثقة المتبادلة، ومواجهة التيارات التكفيرية وظاهرة الإسلاموفوبيا، من خلال تقديم صورة عقلانية وحدوية عن الإسلام.

الكلمات المفتاحية: التقريب، التقارب، الحضارة، التفسير التقريبي، المشتركات العقدية والفقهية والأخلاقية.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناداً إلى هذه المقالة: رضائي، حسين (١٤٠٤ش). أهمية وأهداف التفسير التقريبي. *دراسات علوم القرآن*، ٧(٤)، ص ٤٥-٦٦.
<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72461.1391>

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٤/٢٨؛ تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٧/٠٢؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٨/٠٣؛ تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/١٢/٢٦

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

<https://jqss.isca.ac.ir/>

اهمیت و اهداف تفسیر تقریبی

حسین رضایی

دکتری، گروه قرآن و حدیث، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران. rezayimohabbat@gmail.com

چکیده

«تفسیر تقریبی» رویکردی است که با تمرکز بر مشترکات اعتقادی، فقهی و اخلاقی، تلاش می‌کند تا قرآن را به عنوان نقطه اتصال مسلمانان معرفی کرده، از بروز شکاف‌های فکری و اجتماعی جلوگیری کند. این شیوه، برخلاف تفسیرهای انحصاری و تعصب‌آلود، با تکیه بر مشترکات عقیدتی و فکری، در پی کاهش تنش‌های مذهبی و تقویت روحیه وحدت اسلامی است. این پژوهش، با روش اسنادی و با شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده و درصدد است با بررسی اهمیت و اهداف «تفسیر تقریبی»، نقش آن را در تحقق امت واحده اسلامی آشکار سازد. این رویکرد با تمرکز بر مشترکات دینی و کنار گذاشتن منازعات فرقه‌ای، می‌تواند به کاهش درگیری‌های مذهبی، تقویت گفت‌وگو و وحدت مسلمانان ارتقای جایگاه جهان اسلام در برابر تهدیدهای بیرونی بینجامد و به راهبردی تمدنی جهت تحکیم وحدت مسلمانان بدل شود. از مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش، ارتقای همبستگی علمی و فکری میان مفسران و محققان اسلامی، فراهم‌سازی زمینه برای گفت‌وگوی بین‌مذهبی و تقویت اعتماد متقابل، مقابله با جریان‌های تکفیری و اسلام‌هراسی، از رهگذر ارائه تصویری عقلانی و وحدت‌گرا از اسلام است.

کلیدواژه‌ها: تقریب، همگرایی، تمدن، تفسیر تقریبی، مشترکات اعتقادی، فقهی و اخلاقی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: رضایی حسین (۱۴۰۴). اهمیت و اهداف تفسیر تقریبی. *مطالعات علوم قرآن*، ۷(۴)، ص ۴۵-۶۶.
<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72736.1399>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۴/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

نوع مقاله: پژوهشی

© ۱۴۰۴ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

<https://jqss.isca.ac.ir/>

۱. مقدمه

قرآن کریم، کتاب هدایت و محور وحدت امت اسلامی است. اختلافات مذهبی در جهان اسلام، به‌ویژه در حوزه تفسیر قرآن، موجب شکل‌گیری گفتمان‌های انحصارطلبانه و تقابل‌های فرقه‌ای شده است. بسیاری از تفاسیر سنتی، به‌جای تمرکز بر اصول مشترک، بر تفاوت‌های اعتقادی تأکید کرده‌اند که این امر، نه تنها فهم عمومی از قرآن را دشوار کرده، بلکه زمینه‌ساز تنش‌های اجتماعی و سیاسی نیز شده است. در چنین شرایطی، نیاز به رویکردی تفسیری احساس می‌شود که با نگاه وحدت‌گرا و تقریب‌محور، بتواند از ظرفیت‌های قرآن برای ایجاد همدلی، هم‌فکری و انسجام بهره‌گیرد؛ از این‌رو، با وجود اشتراکات فراوان میان مذاهب اسلامی، اختلافات تفسیری در طول تاریخ، موجب بروز شکاف‌های اعتقادی و اجتماعی شده‌اند. در چنین فضایی، «تفسیر تقریبی»، راهکاری برای تقلیل اختلافات و تقویت هم‌فهمی دینی مطرح شده است. مقاله حاضر با بررسی اهمیت و اهداف «تفسیر تقریبی»، نشان می‌دهد که این رویکرد، نه تنها در عرصه‌ی علمی و معرفتی، بلکه در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و... نیز نقش مؤثری ایفا می‌کند. تحلیل دقیق این ابعاد، زمینه‌ساز فهمی عمیق‌تر از ظرفیت‌های وحدت‌آفرین قرآن کریم خواهد بود. همچنین، بررسی اهداف پنهان یا آشکار این نوع تفسیر، می‌تواند به فهم بهتر انگیزه‌های معرفتی و راهبردی مفسران تقریبی منجر شود. این تفسیر به‌عنوان رویکردی وحدت‌محور در مطالعات قرآنی، تلاش دارد تا با تمرکز بر مشترکات اعتقادی و تفسیری میان مذاهب اسلامی، زمینه هم‌فهمی دینی و فرقه‌ای را فراهم آورد؛ از این‌رو، نه تنها در سطح علمی، بلکه در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نیز آثار قابل توجهی دارد. همچنین این رویکرد می‌تواند نقش مؤثری در تحقق امت واحده اسلامی، ارتقای گفت‌وگوی بین‌مذهبی و کاهش تعصبات فرقه‌ای ایفا کند. اهداف مفسران از گرایش به این رویکرد، نشان از دغدغه‌های مختلف علمی، اجتماعی و مذهبی آن‌ها و ارائه تفسیری جامع با نگاه عقلانی و بی‌طرفانه دارد. بنابراین نوشتار حاضر، درصدد شناخت اهمیت «تفسیر تقریبی» و اهداف این رویکرد تفسیری و شناخت بهتر آن در جهت نیل به وحدت، پیشبرد و گسترش اهداف دین در جوامع اسلامی و در نهایت تحقق امت واحده اسلامی، تهیه و تنظیم شده است. براین اساس، پرسش اصلی این نوشتار آن است که «تفسیر تقریبی» چه اهمیت و ضرورتی در جامعه دینی و علمی مسلمین دارد و اساساً چه اهدافی در حوزه‌های گوناگون علمی، معرفتی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایفا می‌کند و تا چه اندازه می‌تواند به تحقق اهداف وحدت‌گرایانه کمک کند؟

۲. پیشینه تحقیق

در باب مسئله تقریب، آثار متعددی وجود دارد. اما در بحث اهمیت و اهداف «تفسیر تقریبی» هنوز فعالیت مستقلی صورت نگرفته است و جز چند مورد که به بررسی برخی زوایای بحث «تفسیر تقریبی»

پرداخته‌اند، اثری دیگر مشاهده نشد. این موارد عبارتند از:

۱) کتاب «اندیشه‌های تقریبی ابوالفتوح رازی» نوشته مهدی مهریزی با همکاری محمد قنبری، منتشرشده از سوی نشر علم در سال ۱۳۹۶. مؤلف در این اثر، رویکرد تقریبی ابوالفتوح رازی در تفسیر روض الجنان را با ذکر شواهدی روشن از این تفسیر معرفی کرده است. مؤلف در طی سه فصل، به بحث درباره مبانی نظری و تاریخی تقریب، زندگی و زمانه ابوالفتوح و اندیشه‌های تقریبی در تفسیر ابوالفتوح رازی پرداخته است. همچنین در بحث از مبانی نظری و تاریخی تقریب، از چهار مبنای زیر سخن به میان آورده است: امامان شیعه پایه‌گذاران تقریب، تفاهم مذهبی عالمان شیعه پس از عصر غیبت، جریان‌شناسی تقریب مذاهب اسلامی، ادب دینی اختلاف.

۲) رساله دکتری «بررسی و تحلیل اندیشه‌های تقریب‌گرایانه در تفاسیر شیعه» (مورد مطالعه: مجمع البیان طبرسی و الکاشف محمدجواد مغنیه) نوشته مصطفی رضوانی با راهنمایی محمدرضا حاجی اسماعیلی و مشاوره سیدمهدی لطفی، در دانشگاه اصفهان، در سال ۱۳۹۹.

۳) پایان‌نامه کارشناسی ارشد «آراء تفسیری علامه محمدجواد مغنیه در باب وحدت اسلامی با تأکید بر تفسیر الکاشف» نوشته ندا انبارداران، استاد راهنما محسن قاسمپور، در سال ۱۴۰۲.

۴) پایان‌نامه کارشناسی ارشد «تحلیل مبانی تقریب بین ادیان ابراهیمی با تکیه بر روایات شیعه امامیه» نوشته فاطمه سادات موسوی‌رنانی، با راهنمایی حامد پوررستمی، در دانشگاه پردیس، در سال ۱۳۹۵.

۵) پایان‌نامه کارشناسی ارشد «رویکردهای تقریبی علمای شیعه در سده اخیر» نوشته سیده‌سمانه نطقی‌مقدم با راهنمایی حمیدرضا شریعتمداری در دانشگاه ادیان، در سال ۱۳۹۵.

۶) پایان‌نامه ارشد «اندیشه‌های تقریبی شیخ طوسی در تفسیر تبیان» نوشته سیدابوطالب مدنی، با راهنمایی محمد محمدی مظفر در دانشگاه ادیان، در سال ۱۳۹۷.

۷) پایان‌نامه ارشد «تحلیلی تطبیقی از اسباب تقریب و تفرقه در تفسیر المیزان و المنار با تمرکز بر آیه ۲۱۳ سوره بقره» نوشته زهرا غفورزاده با راهنمایی حمزه علی بهرامی، در سال ۱۴۰۳.

۸) مقاله «با تفاسیر تقریب‌گرا؛ قرآن را به زندگی بازگردانیم»، نوشته دکتر بی‌آزار شیرازی انتشار یافته در مجله تحقیقات علوم قرآن و حدیث، سال ۱۳۸۴؛ ایشان در این مقاله معتقد است برای بازگرداندن قرآن به زندگی فردی و اجتماعی، باید حجاب‌هایی که قرآن در خود پوشانده را کنار بزنیم؛ برای کنارزدن حجاب‌ها، باید روش تفسیری رسول خدا(ص) را پیروی کرد و نفس را از بغی و تعصبات فرقه‌ای تزکیه کرد و تا می‌توان تقوای الهی را رعایت کرد تا به‌وسیله آن از دانش قرآن بهره برد.

مقاله پیش‌رو درصدد تبیین اهمیت و اهداف تفسیر تقریبی می‌باشد که هیچ‌یک از آثار مذکور بدان پرداخته‌اند؛ ازاین‌رو، خلاء پژوهشی این عنوان و مسئله احساس می‌شود.

۳. مفهوم‌شناسی تفسیر تقریبی

کلمه «تقریب» مصدر باب تفعیل از ماده «قرب» به معنای «نزدیک و نزدیکی» و در برابر بُعد است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، صص ۶۶۳-۶۶۴؛ ابن فارس، ۱۹۹۱م، ص ۸۰؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۸۲). مقصود از «تقریب» در ترکیب «تفسیر تقریبی»، نزدیک گرداندن است. در طول تاریخ، برداشت‌های نادرستی از تلاش‌های تقریبی پدید آمده که گسترش آن را با مشکل مواجه کرده است. مثلاً گاهی تقریب را مترادف شیعه‌شدن یا سنی‌شدن و یا استحاله یکی در دیگری تلقی کرده‌اند (خسروشاهی، ۱۳۸۹، ص ۴۳)؛ از این رو، گویا تقریب، در پی اثبات حقانیت مذهبی در برابر مذاهب دیگر است تا پیروان مذاهب درنهایت به پیروی از مذهب خاصی الزام شوند (بی‌آزارشیرازی، ۱۳۵۴، ص ۱۴). برخی دیگر از اندیشمندان نسبت به معنا و هدف تقریب و برطرف کردن برداشت‌های نادرست گفته‌اند: «مقصود از تقریب بین مذاهب اسلامی، از بین بردن اصل اختلاف میان آنها نیست؛ بلکه مهم‌ترین هدف این است که این اختلافات، موجب دشمنی و عداوت نگشته و مشاجره‌ها و دوری‌ها براساس آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات، ۱۰) به برادری و نزدیکی تبدیل شود» (کاشف الغطاء، ۱۴۱۳ق، ص ۲۶۸). شیخ شلتوت نیز می‌گوید: «هدف این است که مسلمانان را در طوایف مختلف اسلامی به‌سوی همکاری مبتنی بر محبت، ترک و دوری از تعصب و ترک نسبت‌های ناروا به یکدیگر فراخوانیم» (آذرشب، ۱۳۸۴، ص ۲۶۰). نظر به تحقیقات اندکی که در باب «تفسیر تقریبی» انجام گرفته و وضوح معنای آن، تاکنون تعریف دقیقی از «تفسیر تقریبی» ارائه نشده است. مبتنی بر معنای لغوی «نزدیک گرداندن»، در یک نگاه کلی باید گفت: «مقصود از تفسیر تقریبی آن است که مفسر به‌گونه‌ای به تفسیر آیات شریفه قرآن بپردازد که تفسیر وی، موجب نزدیک‌شدن پیروان مذاهب مختلف مسلمان به یکدیگر گردد و از در پیش گرفتن هرگونه رویکرد و روش در تفسیر قرآن و طرح مباحثی که موجب اختلاف و شکاف میان امت مسلمان و پیروان مذاهب مختلف اسلامی می‌گردد، بپرهیزد. تعاریفی که تقریب‌گران دوره معاصر از تقریب مذاهب به‌دست داده‌اند، به دریافتی روشن از «تفسیر تقریبی» مدد می‌رساند» (خسروشاهی، ۱۳۸۹، ص ۲۱-۲۳؛ همو، ۱۳۸۰، ص ۳۳-۷۸؛ تسخیری، ۱۳۹۱، ص ۱۹-۲۷). همچنین شاخصه‌های عینی «تفسیر تقریبی»، شامل ارجاع به منابع مشترک، پرهیز از جدل، تأکید بر شباهت‌ها و استفاده از زبان علمی و بی‌طرف است.

۴. اهمیت تفسیر تقریبی

رسول خدا (ص) پس از مهاجرت به مدینه، بر مبنای تعالیم قرآن کریم، منشوری اساسی تدوین نمود و طی آن، قبایل مختلف آن نواحی را به هم پیوند داد و امت اسلامی تشکیل داد؛ که محوریت آن به جای ملیت و نژاد، ایمان به خدا و آخرت و عمل صالح بود. (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۵۰۱). اندیشه اصلی

رسول خدا(ص)، اتحاد صفوف مسلمانان، استوار ساختن وحدت آنان جهت نابودی هر شبهه‌ای که می‌توانست آتش‌کینه‌ها و عداوت‌های پیشین را از نو شعله‌ور سازد (امین، ۱۳۷۶، ص ۸۷)؛ از این‌رو، عقد اخوت، باعث ایجاد محبت و نزدیکی میان مسلمانان شد، و تقریب و وحدت‌گرایی در عمق تعاملات و روابط افشار گوناگون جامعه اسلامی ریشه دواند؛ به‌طوری که می‌توان گفت رمز پیروزی و حیات مسلمین در صدر اسلام، وفاقی بود که در سایه ایمان به الله، توجه به قرآن کریم و نصایح حکیمانه رسول خدا(ص) شکل گرفت (فلاح‌زاده، ۱۳۹۳، ص ۱۶۷).

بنابراین در سایه تقریب و وحدت است که جامعه به آرمان‌شهر یا همان مدینه فاضله تبدیل می‌شود. جان دیوید پورت، دانشمند سرشناس انگلیسی در این‌باره می‌نویسد: «محمد(ص) در پرتو اتحاد قبایل پراکنده کوچک، برهنه و گرسنه، جامعه خود را به جامعه فشرده و با انضباط تبدیل کرد و در میان ملل روی زمین، ایشان را با صفات و اخلاق تازه‌ای معرفی کرد و در کمتر از سی سال، امپراطور قسطنطنیه را مغلوب، سلاطین ایران را نابود و سوریه و بین‌النهرین و مصر را تسخیر کرد و دامنه فتوحاتش را گسترش داد» (دیون پورت، ۱۳۸۸، ص ۷۷). امروزه اغلب انشعاب‌ها در زمینه مسایل دینی، مذهبی و عقیدتی و حتی موضوعات سیاسی که احیاناً با عنوان اختلاف سلیقه، توجیه می‌شوند، منشأ معقول ندارند و سابقه شیطانی و داعیه اهریمنی، آن‌ها را راهبری می‌کند. چنان‌که امروزه، جهان استکبار برای دستیابی به اهداف شوم خود، مسلمانان را به بنیادگرا و جز آن تقسیم می‌کند و یا انقلابیون مسلمان ایران را با القای عناوین و سوسه‌انگیز معتدل و تندرو رده‌بندی کرده و با ایجاد آشفتگی‌های داخلی، احیاناً به مقاصد نامیمونی دست می‌یابد؛ و عده‌ای شاید ناخواسته به این اهداف جامه عمل می‌پوشانند و آب به آسیاب بدخواهان می‌ریزند؛ هرچند که خود نیز طرفی نمی‌بندند و تنها جامعه خود را از پیشرفت و تعالی مطلوب بازمی‌دارند؛ درحالی‌که چه بنیادگرایان و صف مقابل آنان و چه رادیکالیست‌ها و طرف مخالف ایشان، یعنی رفورمیست‌ها و بالاخره همه تندورها و کندروها، اگر در محیط آرام و تفاهم بنشینند و به بحث و حتی جدال احسن پردازند و تجربه‌های چندین صدساله تاریخی را آینه عبرت قرار دهند، می‌توانند به وحدت نظر برسند و یکپارچگی و اتحاد و اتفاق را در حد بالایی حفظ کنند. علامه مغنیه می‌نویسد: «یکی خود را به موسی(ع) منسوب داشت و دومی به عیسی(ع) منتسب گردید و ما خود را به محمد(ص) پیوسته منسوب می‌دانیم؛ درحالی‌که دین و آیین همه پیامبران، یکی است و خدای فرستنده و برانگیزنده همه‌شان هم یکی است. پس این همه دشمنی از کجا منشا می‌گیرد؟! (مغنیه، ۱۴۲۵ق، ص ۳۹۲). ایشان در تفسیر فشرده خود در زمینه آیه «وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ» (انعام، ۱۵۳) نکته‌هایی ظریف و احیاناً تلخ را یادآورد شده است. او در ذیل آیه می‌نویسد: «آیا این آیه (نهی از تفرقه و جدایی) شامل ما مسلمانان هم هست و یا اختصاص به امت‌های نخستین و گذشته دارد؟! حضرت امیر(ع) می‌فرماید: «سیأتی علیکم زمان یکفایه الاسلام کما یکفایه الاناء بمافیة؛ زمانی

برای شما مسلمانان فرامی‌رسد که در آن، اسلام همچون ظرف پری که اگر آن را برگردانند خالی و تهی می‌گردد، یعنی به آن عمل نمی‌شود» (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۳). وی در ادامه می‌نویسد: «مردم قبل از اسلام به سبب کفر و شرک، پراکنده بودند و در پرتو نعمت اسلام، برادر و صمیمی گشتند و امروز به عکس (مع الاسف) مردم در زیر لوای کفر، متحد و یکپارچه‌اند. امروز ما مسلمانان در پرتگاه آتش تشتت قرار داریم، اگرچه مدعی اسلامیت هستیم و چگونه ممکن است این دعوی صادق باشد که اسلام مایه نجات از هلاکت و تباهی است» (مغنیه، ۱۴۲۵ق، ص ۶۹).

یک نمونه عینی از آنچه ادعا کردیم، روش اخلاقی و فداکارانه امام علی (ع) است؛ هنگامی که پس از رحلت رسول اکرم (ص) عباس بن عبدالمطلب و ابوسفیان بن حرب، پیشنهاد بیعت با آن حضرت کردند؛ و این در موقعیتی بود که بیعت برای ابوبکر در سقیفه بنی ساعده، پیش آمده و امر خلافت و جانشینی به هر حال، به سبکی خاص و با سرعتی تمام، شکل گرفته و خاتمه یافته بود. مطابق نص نهج البلاغه، امام علی (ع) از پیشنهاد مزبور استقبال نکرد؛ بلکه به مناسبت آن، مردم را پندی حکیمانه فرمود و از ابتلا و گرفتاری به فتنه و آشوب، برحذر داشت: «ای مردم! موج‌های فتنه و آشوب را با کشتی‌های نجاتبخش بشکافید و پیش بتازید. از راه نفرت و کین، روی گردانید و راه مستقیم مهر و وفا را پیش گیرید. تاج‌های تفاخر و متیّت و خودخواهی بر زمین نهید. رستگار و پیروز شد آنکه با داشتن نیروی صالح و بال و پر، نهضت کرد و یا اگر نیروی چندان نداشت، آرام نشست و مردم را نیز آسوده خاطر ساخت. این حکومت و زمامداری چند روزه دنیایی، آبی تلخ و لقمه ناگواری را ماند که در گلوی خورنده گیر کند و آن کس که نابهنگام، میوه را می‌چیند، همان کسی است که جز در زمین خود می‌کارد» (نهج البلاغه، خطبه ۵). بدین ترتیب امام (ع) دست ابوسفیان را خواند و به پیشنهاد او وقتی نهاد که بی‌تردید ابوسفیان قصد تفرقه‌اندازی و دامن زدن به آتش اختلاف داشته است؛ از این رو، حضرت، پندی جانانه و نصیحتی مشفقانه فرمود و در نتیجه به حفظ یکپارچگی جامعه مسلمان و پرهیز از عوامل وانگیزه‌های پراکندگی و تشتت تأکید فرمود. در ادامه همین راه راست و خداپسندانه و وحدت‌آفرین، امام صادق (ع) با این‌که در صلاحیت و کارایی و علم و عمل، احدی به پایه او نمی‌رسید - برخلاف برخی که خود را به هر قیمت می‌خواهند مطرح سازند و به انگیزه نفع شخصی، با شیوه‌های گوناگون همچون فرقه‌گرایی، شکاف در دین ایجاد کنند - دعوی طرح نکرد، چراکه زمینه را برای چنان کاری مساعد نمی‌دید و آن چنان دعوی و اقدام را به گفته جدش امیرالمومنین (ع)، پریدن بدون بال و پر و کشت و کار در مزرعه غیر، می‌دانست و در یک محاسبه عاقلانه، می‌دید که از چنان عملی، دشمنان حق و راهزنان حقوق بشر سود خواهند برد و بس. نکته جالب توجه آنکه در عصر امام صادق (ع) که عباسیان به بهای خون علویان و فاطمیان و هواداران ایشان، بر کرسی خلافت دست‌یافته و همانند اسلاف امویان، برای تحکیم پایه‌های سلطه، باز خون می‌ریختند و به همین هدف می‌خواستند مردم را به نوعی، مشغول کنند، بازار مکتب‌های گوناگون

فقهی، کلامی و فلسفی و حتی الحادی را رواج می‌دادند و هرکس با گردآوردن عده‌ای در اطراف خود با اندک مایه‌ای، مذهبی می‌ساخت و پیروانی به دنبال خود می‌کشید، امام به جهاد فرهنگی پرداخت و در حد توان، جلو اختلافات بیشتر و براندازه‌تر را گرفت. روایات نیز به‌طور خاص بر این مبنا تأکید دارند. برای نمونه عبدالاعلی (مولاآل‌سام) نقل کرده که امام صادق (ع) فرمود: «پذیرش امر ما تنها به تصدیق و تأیید آن نیست؛ بلکه پنهان‌داری و نگه‌داشتن آن از غیراهلش نیز هست. به شیعیان ما سلام برسان و به آنها بگو که خدای رحمت کند بنده‌ای را که با دوستی، مردم مخالف ما را به‌سوی خود بکشاند؛ آنچه را می‌فهمند، به آنها بگویند و آنچه را نمی‌پذیرند، از آنها بپوشید. سپس فرمود: به خدا سوگند سخت‌ترین دشمنی با ما را کسی دارد که چیزی را که نمی‌خواهیم، از قول ما می‌گوید» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص ۲۲۳). بنابر آنچه تبیین شد، اهمیت «تفسیر تقریبی» به وضوح مشخص می‌شود؛ ازاین‌رو، این اهمیت را می‌توان در چند سطر این‌گونه بیان کرد:

الف) تقویت وحدت اسلامی: با تمرکز بر مشترکات، این رویکرد می‌تواند به همگرایی امت اسلامی کمک کند.

ب) پاسخ به نیازهای جهان معاصر: در دنیای امروز که امت اسلامی با چالش‌های مشترک مواجه است، تفسیر تقریب‌گرا می‌تواند زبان مشترکی برای گفت‌وگو فراهم کند.

ج) الگویی برای تعامل علمی: این رویکرد به جای حذف اختلافات، آن‌ها را به‌عنوان تنوع قابل احترام معرفی می‌کند و زمینه گفت‌وگوی علمی را فراهم می‌سازد.

شایان ذکر است نمونه‌های عملی تفسیرهایی مانند مجمع‌البیان، المنار، الکاشف و المعجم فی فقه القرآن و تفسیر کاشف، از نمونه‌های تفاسیر تقریب‌گرا هستند. به عبارت دیگر، در پیش گرفتن رویکرد تقریبی در تفسیر و بیان اصول صحیح آن، از آن جهت ضرورت دارد که اولاً: اختلاف‌ها و سوء تفاهم‌ها میان مذاهب اسلامی که بلای جان مسلمانان شده و زمینه تسلط غیرمسلمانان بر مسلمانان را فراهم آورده است را از میان می‌برد؛ ثانیاً: در تفسیر با رویکرد تقریبی، ضرورت بهره‌برداری از آیات وحدت‌آفرین و تحلیل آیاتی که به ظاهر مورد اختلاف مفسران است بیش از پیش اهمیت پیدا می‌کند و با درک مشترکی از آیات، اختلافات تفسیری کاهش یافته و به تقویت گفت‌وگوهای بین‌المللی و تقریب میان مسلمانان کمک می‌کند؛ ثالثاً: زمینه گسترش معارف مذهب حق در میان سایر مذاهب را فراهم می‌سازد.

۵. اهداف تفسیر تقریبی

در عصر حاضر، جهان اسلام با چالش‌های متعددی از جمله تفرقه مذهبی، افراط‌گرایی و سوء برداشت از مفاهیم دینی مواجه است. یکی از راهکارهای مؤثر برای مقابله با این بحران‌ها، بازنگری در شیوه‌های تفسیری قرآن کریم است. تفسیر با رویکرد وحدت‌گرا و تقریب‌محور، روشی کاربردی و عقلانی است که

با تمرکز بر مشترکات اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی مذاهب اسلامی، تلاش می‌کند تا بستری برای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، گفت‌وگوی علمی و همگرایی امت اسلامی را فراهم آورد. این تفسیر، با اهدافی چندلایه و اغراضی متنوع، از مؤثرترین ابزارهای وحدت‌آفرین در جهان اسلام بوده که نه تنها در سطح علمی، بلکه در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اخلاقی نیز، نقش‌آفرینی می‌کند. حمایت از این نوع تفسیر، می‌تواند گامی مؤثر در تحقق امت واحده اسلامی باشد. قرآن کریم عمده‌ترین و سازنده‌ترین اهداف و اغراض رسالت رسول اکرم (ص) را تألیف قلوب و ایجاد انس و تفاهم، به جای خصومت و دشمنی بیان می‌دارد و اگر کسی در تاریخ، به دیده عبرت بنگرد، این معنی را از شاهکارهای رسالت محمدی می‌یابد. این آیه در ادامه همین طریق خداپسندانه و وحدت‌آفرین است: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا؛ همگی به حبل و رشته خداوندی چنگ بزنید و پراکنده نگردید یاد آورید نعمت خداوندی را در حق شما که دشمنان یکدیگر بودید؛ او میان دل‌های شما جمع کرد و در پرتو نعمت یکتاپرستی، برادران هم شدید؛ و در پرتگاه آتش قرار داشتید؛ شما را نجات و رهایی داد» (آل عمران، ۱۳۰). با اینکه در صلاحیت و کارایی و در علم و عمل، احدی به پایه امام صادق (ع) نمی‌رسید، اما ایشان ادعای برقراری حکومت را مطرح نکرد؛ چراکه زمینه را برای چنان کاری مساعد نمی‌دید و آن چنان ادعا و اقدام را به گفته جدش امیرالمومنین، پریدن بدون بال و پر و کشت و کار در مزرعه غیر می‌دانست و در یک محاسبه عاقلانه، می‌دید که از چنان عملی، دشمنان حق و راهزنان حقوق بشر سود خواهند برد. نکته جالب توجه آنکه در عصر امام صادق (ع)، که عباسیان به بهای خون علویان و فاطمیان و هواداران ایشان، بر کرسی خلافت دست یافته و همانند اسلاف امویشان برای تحکیم پایه‌های سلطه، باز خون می‌ریختند و به همین هدف می‌خواستند مردم را به نوعی مشغول کنند، به همین سبب بازار مکتب‌های گوناگون فقهی، کلامی و فلسفی و حتی الحادی را رواج می‌دادند و هرکس با گردآوردن عده‌ای در اطراف خود با اندک مایه‌ای، مذهبی می‌ساخت و پیروانی به دنبال خود می‌کشید. در این شرایط بود که امام به جهاد فرهنگی پرداخت و در حد توان جلو اختلافات بیشتر و براندازه‌تر را گرفت. ائمه معصوم (ع) با تمام اختلافات فکری که فقیهان مسلمان و ائمه مذاهب از اهل سنت با یکدیگر داشتند، همواره مراوده فکری و رابطه شاگرد و استادی و مباحثه علمی با آنان برقرار می‌کردند. جمع بسیاری از شاگردان امام باقر (ع) و امام صادق (ع) از اهل سنت بودند. پس از ائمه (ع)، اندیشمندان بزرگی همچون: شیخ مفید، سیدمرتضی، شیخ طوسی، علامه طبرسی، شهید اول و شهید ثانی از جمله کسانی بودند که در فقه مذاهب مختلف اسلامی، صاحب کرسی تدریس بودند (تسخیری، ۱۳۸۳، ص ۱۵)؛ از این‌رو، نقش عالمان اسلامی نیز در افزایش وحدت و تقریب مذاهب و بالعکس، جایگاهی بس مهم است. شاخص مفسران در قرن پنجم هجری، شیخ طوسی بود و پیش از شیخ طوسی، تفسیر با رویکرد تقریبی

به معنای امروزی چندان رایج نبوده، اما نشانه‌هایی از گرایش‌های همگرایانه و احترام‌آمیز در برخی تفاسیر دیده می‌شود که می‌توان آن‌ها را ریشه‌های اولیه‌ی «تفسیر تقریبی» دانست. در میان اهل سنت، تفسیر طبری (جامع البیان) (م ۳۱۰ق) است که از اقوال صحابه و تابعین بهره می‌گیرد و گاه دیدگاه‌های مختلف را بدون تعصب نقل می‌کند. اگرچه رویکرد او کاملاً تقریبی نیست، اما نقل اقوال متنوع و پرهیز از طعن مذهبی، زمینه‌ای برای تقریب محسوب می‌شود. با این حال، بهره‌گیری از روایات شیعه در این تفسیر بسیار اندک است. در میان شیعه، تفسیر قمی اثر علی بن ابراهیم قمی (قرن سوم هجری) نیز مورد توجه است. این تفسیر، عمدتاً روایی و شیعی محور است و از اهل سنت نقل نمی‌کند؛ رویکرد آن بیشتر مذهبی و اختصاصی است تا تقریبی؛ و این نشانگر آن است که در آن عصر (قبل از شیخ طوسی)، اغلب تفاسیر، رویکرد مذهبی داشته‌اند. محور اصلی تفسیر عیاشی اثر محمدبن مسعود عیاشی (قرن سوم هجری)، مشابه تفسیر قمی، روایات اهل بیت (ع) است و نقل از اهل سنت در آن دیده نمی‌شود، اما در برخی موارد، ادب در نقد رعایت شده است.

نقطه‌ی عطف آن دوران، ابوالقاسم حسین بن علی وزیر مغربی (متوفای حدود ۴۱۸ق) از علمای شیعه است که تفسیر المصابیح را نگاشته است. در این اثر، نقل اقوال اهل سنت و بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها دیده می‌شود. برخی پژوهشگران او را پیش‌زمینه‌ی «تفسیر تقریبی» شیعه می‌دانند و معتقدند شیخ طوسی نیز از روش او تأثیر پذیرفته است. بنابراین می‌توان این‌گونه گفت که پیش از شیخ طوسی، «تفسیر تقریبی» به صورت منسجم و هدفمند وجود نداشته، اما در آثار طبری (اهل سنت) و وزیر مغربی (شیعه)، گرایش‌هایی به همگرایی و نقل منصفانه دیده می‌شود. شیخ طوسی با نگارش «التبیان»، این رویکرد را نظام‌مند و علمی کرد و به‌نوعی آغازگر «تفسیر تقریبی» در معنای دقیق آن شد. شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق) از جمله دانشمندانی است که به‌خوبی آثار وحدت مسلمانان در دوران آل‌بویه را درک نموده و نتایج اختلاف و تفرقه را در آغاز حمله و حکومت سلجوقیان در بغداد مشاهده کرده است (ابن اثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۹، ص ۶۳۷). بنابراین، فضای سیاسی - اجتماعی، ایجاد فضای مناسب برای رشد و بقای شیعه و پرهیز از انزوای پیروان شیعه، در انتخاب رویکرد تقریبی «التبیان» نقش مؤثری داشته است. شیخ طوسی در یک نگاه برون‌مذهبی، در آغاز «التبیان»، با یادکرد آثار مفسران غیرشیعی و جمع‌روش آنها در «التبیان»، اولین گام را به‌سمت این تقریب برداشته است. ایشان در مقدمه تفسیر «التبیان»، اغراض و روش خود را در تفسیر قرآن بیان می‌کند. او تأکید دارد که تفسیر قرآن باید بر اساس اصول صحیح و دور از تعصبات فرقه‌ای باشد. از جمله اغراضی کلیدی که نشان‌دهنده رویکرد تقریبی اوست، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) تأکید بر وحدت امت اسلامی: شیخ طوسی بر ضرورت وحدت امت اسلامی تأکید دارد و معتقد است که قرآن کریم برای همه مسلمانان نازل شده است، نه برای یک گروه خاص. او در مقدمه

«التبیان» می نویسد: «قرآن کتابی است که خداوند برای هدایت همه بشر نازل کرده است و نباید آن را به اختلافات فرقه‌ای آلوده کرد».

ب) پرهیز از اختلافات فرقه‌ای: شیخ طوسی از ورود به مباحث اختلاف‌برانگیز میان مذاهب پرهیز می‌کند و تلاش می‌کند تا تفسیری ارائه دهد که برای همه مسلمانان پذیرفتنی باشد. شیخ طوسی در مقدمه تفسیر می‌گوید: «من در این تفسیر از ورود به مباحثی که باعث تفرقه می‌شود، خودداری کرده‌ام و تنها به بیان معانی قرآن پرداخته‌ام».

ج) استفاده از منابع مشترک: شیخ طوسی در تفسیر خود، از منابع مشترک میان شیعه و اهل سنت استفاده کرده است. او از تفاسیر صحابه، تابعین و نیز مفسران برجسته اهل سنت، مانند طبری بهره برده است. این نشان‌دهنده احترام او به دیدگاه‌های مختلف و تلاش برای یافتن مشترکات است. شیخ طوسی در تفسیر «التبیان» و دیگر آثار خود، رویکردی تقریبی و وحدت‌گرایانه را دنبال کرده است. او با تأکید بر مشترکات میان شیعه و اهل سنت، پرهیز از اختلافات فرقه‌ای و استفاده از منابع مشترک، تلاش کرده تا تفسیری از قرآن ارائه دهد که برای همه مسلمانان پذیرفتنی باشد.

شیخ طوسی در متن تفسیر «التبیان»، اهداف رویکرد تقریبی خود را در موارد متعددی نشان داده است که به آنها اشاره می‌کنیم:

اول، تفسیر آیات مربوط به تقریب و همگرایی: شیخ طوسی در تفسیر آیات مربوط به وحدت امت اسلامی، مانند آیه «وَأَعِظُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران، ۱۰۳)، بر ضرورت اتحاد مسلمانان تأکید دارد و اختلافات فرقه‌ای را مضر برای امت اسلامی می‌داند.

دوم، پرهیز از تخطئه دیگران: شیخ طوسی در تفسیر آیات مورد اختلاف، از تخطئه صریح دیدگاه‌های دیگران پرهیز نموده و تلاش می‌کند تا معانی قرآن را به گونه‌ای بیان کند که برای همه پذیرفتنی باشد. به عنوان مثال، در تفسیر آیات مربوط به امامت، به بیان دیدگاه شیعه می‌پردازد، اما از رد صریح دیدگاه‌های دیگر، خودداری می‌کند (ر.ک: طوسی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۴).

سوم، تأکید بر توجه به مشترکات اعتقادی: شیخ طوسی در تفسیر آیات مربوط به اصول دین (توحید، نبوت، معاد) بر مشترکات میان شیعه و اهل سنت تأکید دارد و این اصول را اساس وحدت امت اسلامی می‌داند. رویکرد تقریبی شیخ طوسی، تنها به تفسیر «التبیان» محدود نمی‌شود؛ در آثار فقهی و کلامی او نیز این رویکرد دیده می‌شود؛ مانند:

• **کتاب «الخلاف»:** در این کتاب، شیخ طوسی به بیان اختلافات فقهی میان شیعه و اهل سنت می‌پردازد؛ اما با رویکردی علمی و دور از تعصب. او تلاش می‌کند تا دلایل هر دو طرف را بیان کند و به مشترکات فقهی اشاره نماید.

• **کتاب «تلخیص الشافی»:** در این کتاب کلامی، شیخ طوسی به دفاع از اعتقادات شیعه می‌پردازد؛

اما با زبانی معتدل و دور از تفرقه افکنی. او تلاش می کند تا مشترکات کلامی میان شیعه و اهل سنت را برجسته کند.

این رویکرد او، الگوی مهمی برای گفتمان تقریب مذاهب اسلامی در طول تاریخ بوده است. وی در ادامه با نپذیرفتن تحریف قرآن از نظر فریقین، نقل قرائات قرآنی و استفاده از منابع اهل سنت در تفسیر آیات، رویکرد تقریبی را پررنگ تر ساخته است (طوسی، بی تا، ج ۱، ص ۱، ۳). این روش، یک قرن بعد، الگویی برای امین الاسلام طبرسی شده و در «مجمع البیان» ادامه یافته است.

از این رو، تقریب میان مذاهب اسلامی در طول تاریخ اسلام به ویژه بعد از گسترش و تثبیت مذاهب مختلف اسلامی در سده های پنجم و ششم، کم و بیش مورد توجه برخی عالمان مسلمان بوده و امروزه یکی از اصلی ترین دغدغه های فکری، اولویت ها و ضرورت های علمی بسیاری از دانشمندان آزاداندیش مسلمان است. منطق قرآن، همبستگی مسلمانان بر محور توحید، رسالت و نبوت را نشان می دهد و آیات و آموزه های قرآنی دال بر ضرورت ایجاد وحدت میان مسلمانان و جامعه انسانی را به سلام و صلح دعوت می کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً» (بقره، ۲۰۸)؛ و فراتر از آن، جامعه اسلامی را به اخوت و برادری فرا می خواند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات، ۱۰)؛ و تعالیم و تلاش های گسترده اهل بیت پیامبر را باید سرمنشأ هرگونه فعالیت تقریبی به شمار آورد (ر.ک: واعظزاده خراسانی، ۱۳۷۴، صص ۱۵-۵۰، ۲۲۵-۲۲۸؛ مهریزی و قنبری، ۱۳۹۶، صص ۱۳-۳۱). به هر حال امروز، جهان اسلام پس از گذشت بیش از هزار و چهارصد سال، با نحله ها و مذهب ها و مسلک های گوناگون مواجه است. مسلمین به همین سبب، با وجود جمعیتی معتدبه، گرفتار ضعفی آشکار شده اند و با داشتن ثروت های عمومی، در وضعیتی نامطلوب به سر می برند؛ به طوری که این حالت ضعف و تشتت، مورد توجه برخی مصلحان قرار گرفته و به فکر چاره افتاده اند. در گذشته ای نه چندان دور، «دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه» در مصر تأسیس شد؛ که آثار بابرکت آن، در مجموعه «رساله الاسلام» به یادگار مانده است و مقالات آن گرامی نامه، بیانگر حسن نیت و فراوانی دانش و آگاهی گردانندگان آن است. امروزه در شرایط سخت تر و اوضاع بحرانی تر مسلمانان، در اُم القرای انقلاب اسلامی، «مجمع التقرب» با همین هدف تأسیس یافته و امید است به نتایج مطلوب دست یابد. امروزه نیز می توان با تمسک به سیره اهل بیت (ع)، رابطه عمیق و وثیق میان اندیشمندان شیعه و اهل سنت برقرار ساخت و با پیروی از آنان، مجالس علمی همراه با رعایت اصول اخلاقی و انصاف در بیان و قلم، توجه به معیار حق و پرهیز از تعصب و رعایت انصاف و لحاظ مصالح عامه مسلمانان، برگزار کرد و طی آن، به تبادل و تعامل گسترده علمی پرداخت و دست به تدوین تفسیری جامع نگر با رویکرد تقریبی زد و پیوسته انسجام اسلامی را میان امت رسول خاتم (ص) آن چنان استوار ساخت تا توطئه دشمنان، نتواند آن را متزلزل سازد. اغراضی که برای «تفسیر تقریبی» متصور می شود، اغراضی کاربردی است. غرض اصلی این است که چگونه می توان از

«تفسیر تقریبی» به عنوان ابزاری کارآمد برای حل منازعات، ترویج گفت‌وگوی سازنده و تقویت همبستگی میان مسلمانان استفاده کرد. در این راستا، برخی اغراض را از نظر می‌گذرانیم:

(الف) ارائه راهکارهای عملی: تدوین راهکارهایی برای کاربرد «تفسیر تقریبی» در زمینه‌های آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی.

(ب) تقویت گفت‌وگوی بین مذهبی: استفاده از «تفسیر تقریبی» به عنوان ابزاری برای ترویج گفت‌وگوی سازنده میان مذاهب اسلامی و کاهش سوء تفاهم‌ها.

(ج) حل منازعات مذهبی: به کارگیری قواعد و روش‌های^۱ «تفسیر تقریبی» برای مدیریت و حل اختلافات مذهبی و فرقه‌ای.

(د) ترویج فرهنگ وحدت: استفاده از یافته‌های پژوهشی «تفسیر تقریبی» جهت تقویت فرهنگ وحدت و همبستگی در میان مسلمانان و مقابله با تفرقه افکنی.

اغراض ابزاری این رویکرد، ارتباطی بین نظریه و عمل است و سعی می‌کند تا یافته‌های معرفتی را به اقدامات عملی و مؤثر تبدیل کند. این اغراض، نه تنها به همزیستی اسلامی کمک می‌کند؛ بلکه می‌تواند به عنوان الگویی برای حل منازعات مذهبی در سطح جهانی نیز مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین با تدوین «تفسیر تقریبی»، برخی تعارض‌ها میان تفسیر شیعی و اهل سنت رفع شده و برخی کاستی‌ها یا سوء فهم‌ها، تدارک می‌شود. فهم دقیق و عمیق از زوایای «تفسیر تقریبی»، باعث تجدید نظر در برخی روایات تفسیر باطنی ناسازگار با برخی تفاسیر مشهور شده که در پرتو آن می‌توان از تفاسیر باطنی (تأویلی) اهل بیت (ع) تحلیل درستی ارائه داد و با تفسیر ظاهری، مرزبندی بدیعی را پدید آورد و تعارضات موجود میان تفاسیر مختلف مذهبی را از بین برد. افزون‌بر این، درک بهتر از تاریخ علم و رسیدن به تمدن نوین اسلامی، با بررسی و واکاوی ابعاد و جوانب این تفسیر ممکن خواهد بود. و با عدم تعصب‌ورزی نسبت به منابع مذهبی و انحصاری، کمک شایانی به گستره دانش دینی صورت می‌پذیرد.

از جمله اغراض دیگر تفسیر با رویکرد تقریبی می‌توان موارد ذیل را نام برد:

۱. تقویت وحدت اسلامی از طریق تمرکز بر مشترکات قرآنی؛ ۲. ارتقای گفت‌وگوی علمی میان مذاهب؛ ۳. پاسخ‌گویی به مسائل نوپدید با بهره‌گیری از تنوع دیدگاه‌ها؛ ۴. تقویت عقلانیت تفسیری و کاهش تعصب؛ ۵. ترویج مدارا و هم‌زیستی دینی؛ ۶. فراهم‌سازی بستری جهت تعامل میان مفسران مذاهب مختلف، با هدف تبادل دیدگاه‌ها و ارتقای فهم مشترک از آیات؛ ۷. پاسخ‌گویی به نیازهای جهان اسلام در عصر حاضر؛ ۸. مقابله با چالش‌های فکری، فرهنگی و سیاسی جهان اسلام، از طریق انسجام

۱. در پایان‌نامه‌ی نگارنده، به‌طور مفصل مورد بررسی قرار گرفته است.

معرفتی و تفسیری؛ ۹. تقویت عقلانیت و روش مندی در تفسیر؛ ۱۰. تأکید بر اصول مشترک تفسیری مانند توجه به سیاق، زبان‌شناسی، و قواعد اصولی، به‌جای تعصب مذهبی؛ ۱۱. تلاش برای کاهش تنش‌های مذهبی و ایجاد همدلی میان فرق اسلامی از طریق تمرکز بر مشترکات قرآنی.

شایان ذکر است، مسئله اصلی اختلافی امروز جهان تشیع با اهل سنت، بر سر ادبیات و نحوه گفت‌وگوهاست و نه مفاهیم و محتوا. اگر به دیده تأمل و دقت نگریسته شود، این مطلب قابل درک است که بیش از ۹۰ درصد مفاهیم شیعه و اهل سنت بر پایه مشترکات بنا شده است (آصف محسنی، ۱۳۸۶، ص ۶۸)؛ با پیش‌بینی چنین اتفاقاتی است که قرآن کریم روش دعوت از مخالفان اعم از مشرکان و غیره را براساس حکمت و موعظه‌ای حسنه وضع کرده است و به ما امر فرمود که با مخالفان، به شکلی شایسته به گفتگو پردازیم: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (نحل، ۱۲۵). هیچ شک‌ی در این زمینه نیست که موافقان ما در اسلام، هنگام اختلاف نظر در موضوعی از موضوع‌های دین، به این رفتار پسندیده اولی و سزاوارتر هستند. بنابراین واجب است آحاد امت اسلامی یکدیگر را با حکمت و پند و اندرز نیکو فراخوانند و در جهت حل اختلافات، به‌صورت شایسته‌تری به گفت‌وگو پردازند؛ تا اختلاف‌نظرها تبدیل به تفرقه نشود و مسئله‌ای را در زمینه دشمنی و خصومت ایجاد نکند (آذر شب، ۱۳۸۴، ص ۱۷۵). پیامبر اکرم (ص) در سخنان رسمی خود در مسجدالحرام فرمودند: «المسلم اخو المسلم والمسلمون هم يد واحدة علی من سواهم» و این راهبرد را تیتیر و شعار اصلی مدیریت اجتماعی خود اعلام کرد (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۱۴۹). امامان معصوم (ع) از شیعیان و پیروان خود می‌خواهند تا جایی که ممکن است خود را با جامعه درآمیزند و در توسعه و سازندگی آن مشارکت داشته باشند و سفارش را فقط به امور اجتماعی و سیاسی محدود نکرده‌اند و پا را فراتر گذاشته‌اند و سفارش فرموده‌اند که پشت سر کسانی که با آن‌ها هم عقیده نیستید، نماز بگزایید و حتی در صفوف نخست جماعت آنان قرار گیرید؛ تا جایی که امام صادق (ع) می‌فرماید: «هرکس در صف نخست پشت سر آنان نماز بگذارد، مانند کسی است که در جوار رسول الله شمشیر زده است» (کلینی، ۱۴۰۱، ج ۳، ص ۳۸۰؛ طوسی، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۲۷۷). با این توضیح، امت، یعنی جماعتی از مردم که مقصد واحدی دارند؛ مثلاً امت مسلمان را مقصد واحد اسلام، مجتمع کرده است و اگر مقاصد، متفاوت باشد، غیرمسلمان خواهند بود. قرآن، مردم را به مقصد واحد، که همان دین واحد و پرودگار واحد است، فرمان می‌دهد و چون همه انبیاء در پی هدفی واحد فرستاده شده‌اند و آن عبودیت است، پس همه مردم نیز امت واحد هستند و دین خداوند نیز یکی است؛ اما برخی خودشان در امر دین، اختلاف کردند و دین را بخش‌بخش نموده و هریک برای خود، کتابی اختیار کرد و فرقه‌ای جداگانه برگزید و بدان دلخوش گشتند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۱۶۱). اگرچه حامیان تقریب مذاهب در برهه‌های مختلف تاریخ، با انگیزه‌های مختلف، به تلاش جهت تقریب مذاهب روی آورده‌اند، اما مهم‌ترین اغراضی که پرچمداران

تقریب را به تلاش برای تقریب میان پیروان مذاهب اسلامی واداشته است را، می توان ایجاد فضای همزیستی مسالمت آمیز میان پیروان مذاهب مختلف اسلامی و ایجاد وحدت میان امت اسلام در برابر دشمن واحد و مشترک برشمرد (بهادری جهرمی، ۱۳۹۷، ص ۲۶-۲۷).

در ادامه، اهداف شکل گیری تفاسیر تقریبی با توجه به تفاسیری همچون مجمع البیان، الکاشف، من وحی القرآن، المیزان و المنار بررسی می شود. افزون بر آنچه از اهداف در تفسیر «التبیان» گذشت، به چند مورد دیگر می توان اشاره داشت؛ از جمله:

الف) مقابله با استعمار و نفوذ بیگانه: از اغراض مهم دیگر این رویکرد تفسیری، مقابله با استعمار و نفوذ بیگانه است. در دوره معاصر، با افزایش نفوذ استعمار و تلاش قدرت های بیگانه برای تفرقه افکنی در جهان اسلام، نیاز به وحدت بیشتر احساس شد. مفسران تقریبی در این دوره، با تأکید بر مشترکات قرآن، تلاش کردند تا مسلمانان را در برابر تهدیدهای خارجی متحد کنند. مثال: در تفسیر المنار، محمد رشیدرضا بر لزوم وحدت مسلمانان در برابر استعمار تأکید دارد و می نویسد: «مسلمانان باید با تکیه بر قرآن، در برابر توطئه های دشمنان اتحاد داشته باشند» (رشیدرضا، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۱۸).

ب) اصلاح گرایی و نوآوری: برخی مفسران تقریبی با رویکرد اصلاح گرایانه، تلاش کرده اند تا تفسیری از قرآن ارائه دهند که با نیازهای زمانه سازگار باشد. این رویکرد به ویژه در دوره معاصر، دیده می شود. مثلاً در تفسیر «من وحی القرآن»، فضل الله بر لزوم تفسیر قرآن با نگاه نوین، تأکید دارد و می نویسد: «قرآن کتابی زنده است و باید با نگاه به مسائل معاصر تفسیر شود» (فضل الله، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۱۴).

ج) پاسخ به نیازهای آموزشی و تربیتی: غرض دیگر، پاسخ به نیازهای آموزشی و تربیتی است. تفاسیر تقریبی معاصر، معمولاً با هدف آموزش و تربیت نسل جدید مسلمانان نگاشته شده اند. این تفاسیر تلاش می کنند تا معانی قرآن را به گونه ای بیان کنند که برای همه مسلمانان، فارغ از مذهبشان، قابل فهم و قابل قبول باشد. مثلاً مغنیه در تفسیر «الکاشف» بر لزوم آموزش قرآن به گونه ای که وحدت آفرین باشد، تأکید دارد و می نویسد: «این تفسیر برای همه مسلمانان نوشته شده است تا از آن بهره ببرند» (مغنیه، ۱۴۲۴ق، ج ۱، ص ۱۲).

د) تأکید بر مشترکات قرآن: قرآن کریم به عنوان کتابی که برای همه مسلمانان نازل شده است، اشتراکات فراوانی میان مذاهب اسلامی دارد. مفسران تقریبی با تأکید بر این مشترکات، تلاش کرده اند تا اختلافات فرقه ای را کاهش دهند. مثلاً علامه طباطبایی، بر مشترکات اعتقادی میان شیعه و اهل سنت تأکید دارد و می نویسد: «قرآن کتابی است که اصول دین را برای همه مسلمانان بیان کرده است» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۲). علامه طباطبایی همچنین انگیزه خود از تفسیر «المیزان» را تفسیری فلسفی و عقلی با رویکرد علمی و بین مذهبی دانسته است. روش تفسیری ایشان، تطبیق تفاسیر، پاسخ به شبهات و نقد آرای اهل سنت با استدلال است. رویکرد تقریبی این مفسر نیز گرایش گفت وگو گرایانه در

مباحث کلامی بوده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴).

بنابراین می‌توان گفت اغراض شکل‌گیری تفاسیر تقریبی در نیاز به وحدت امت اسلامی، واکنش به تفرقه‌افکنی‌های تاریخی، مقابله با استعمار، اصلاح‌گرایی و پاسخ به نیازهای آموزشی ریشه دارد. این تفاسیر، با تأکید بر مشترکات و پرهیز از اختلافات، گام‌های مهمی در جهت همدلی مسلمانان برداشته‌اند. براین اساس، آنچه رسالت همه دلسوزان و مدافعان اسلام ناب محمدی بوده، این است که با اتحاد و هم‌اندیشی با یکدیگر، منشوری واحد از کتاب وحی، تحت عنوان «تفسیرتقریب محور» تدوین سازند تا اغراض این مهم به بار بنشیند؛ چراکه «تفسیرتقریبی» درصدد برآوردن دو نیاز است: نخست در حوزه تفسیر صحیح قرآن که باید به دور از غلو، تعصب و تحجر باشد؛ و دیگری مربوط به وحدت میان مسلمانان و پیشبرد و گسترش اغراض دین در جوامع اسلامی است. «تفسیرتقریبی»، از یک سو می‌کوشد از طریق اعمال اصول و قواعد صحیح تفسیر، مراد خدای تعالی را از آیات وحی، کشف و تبیین کند؛ و از دیگر سو تلاش می‌کند با کاستن از میزان اختلافات میان مذاهب مختلف اسلامی، پیروان همه مذاهب را، حول محور اصول و فروع و معارف مشترک قرآن گرد آورد. مشابه این نمونه رفتار علمی، تربیتی و فرهنگی، در تاریخ، به‌کرات به‌وقوع پیوسته است؛ همان‌طور که در داستان امیرالمومنین (ع) در پاسخ به حضرت زهرا (س) فرمود: «اگر می‌خواهی نام پیامبر (ص) باقی باشد، باید صبر و سکوت کنی (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۲، ص ۶۱)؛ و مواردی از این دست که مصلحت حفظ اسلام، حتی بر جان امام معصوم (ع) و مواردی از این چنین با اهمیت، مقدم شده است. بنابراین اغراض شکل‌گیری تفاسیر تقریبی، ریشه در نیازهای تاریخی، اجتماعی و مذهبی جهان اسلام دارد و این تفاسیر، با هدف کاهش اختلافات میان مذاهب اسلامی، به‌ویژه میان شیعه و اهل سنت، و همگرایی امت اسلامی نگاشته شده‌اند. به تعبیر دیگر، اهداف «تفسیرتقریبی»، گاه شناختی بوده، مانند تقویت عقلانیت جهت فهم مشترک از مفاهیم قرآنی، تبیین معانی ظاهری و باطنی آیات و کشف لایه‌های معنایی مشترک؛ گاه بررسی مسائل اجتماعی بوده، مانند تقویت انسجام امت اسلامی در برابر چالش‌های بیرونی، تقویت همبستگی اسلامی، کاهش نزاع‌های فرقه‌ای و ترویج فرهنگ مدارا و سعه‌صدر؛ گاهی اغراض سیاسی و راهبردی داشته، مانند مقابله با تهدیدات بیرونی، تقویت جبهه‌ی واحد اسلامی در برابر دشمنان مشترک، و ایجاد هم‌صدایی در مسائل جهانی؛ و گاهی اهداف اخلاقی و تربیتی، مانند ترویج ادب گفت‌وگو، انصاف در نقد، و پرهیز از تحقیر مخالفان است. برای نمونه در خصوص آیه «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا...» و همگی به ریسمان خدا جنگ‌زنی و پراکنده نشوید...» (آل عمران، ۱۰۳). مفسران تقریبی به‌طور مستقیم یا ضمنی به وحدت امت اسلامی، پرهیز از تفرقه و اهمیت هم‌زیستی دینی اشاره دارند و مفسران با رویکرد تقریب‌گرا، آن‌ها را به‌گونه‌ای تفسیر کرده‌اند که اهداف وحدت‌آفرین قرآن را برجسته سازند. طبرسی در تفسیر این آیه، «حبل‌الله» را به قرآن، اسلام و ولایت تعبیر می‌کند و تأکید دارد که اختلافات مذهبی، نباید منجر به

گسست اجتماعی شود. او با نقل اقوال مختلف از اهل سنت و شیعه، بدون جانبداری، نشان می‌دهد که محور وحدت، تمسک به آموزه‌های الهی است (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۵۸). علامه مغنیه این آیه را نقطه آغاز برای تقریب مذاهب می‌داند. او با نقد تعصب‌های فرقه‌ای، تأکید می‌کند که «حبل‌الله»، همان حقیقت مشترک میان مسلمانان است و تفرقه، نتیجه دوری از عقل و اخلاق قرآنی است. او از منابع تفسیری اهل سنت و شیعه بهره می‌گیرد تا نشان دهد وحدت، یک اصل قرآنی است (مغنیه، ۱۴۲۴ق، ج ۳، ص ۲۱۱). رشیدرضا این آیه را اساس دعوت به وحدت امت اسلامی می‌داند. او «حبل‌الله» را به قرآن و سنت صحیح پیامبر (ص) تعبیر کرده و معتقد است که اختلافات مذهبی، ناشی از دوری از فهم عقلانی و اجتماعی قرآن است. تفسیر او نگاهی اصلاح‌گرایانه دارد و بر بازگشت به اصول مشترک تأکید می‌کند (رشیدرضا، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۱۳۲). فضل‌الله این آیه را با رویکردی اجتماعی و روان‌شناختی تفسیر می‌کند. او معتقد است که چنگ زدن به «حبل‌الله»، یعنی پایبندی به ارزش‌های انسانی، عدالت، عقلانیت و اخلاق. تفرقه را محصول خودخواهی‌های فکری و سیاسی می‌داند و بر ضرورت هم‌زیستی و گفت‌وگوی بین‌مذهبی تأکید دارد (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۳، ص ۳۶۸).

این تفاسیر، هر یک با سبک خاص خود، نمایانگر تلاش برای ارائه قرائتی از قرآن هستند که بر اصول و مبانی مشترک تأکید دارند؛ تا از شکاف‌های مذهبی جلوگیری شود. این تفاسیر، با زبان عقلانی و اخلاقی، به تبیین مفاهیم قرآنی می‌پردازند؛ همچنین زمینه‌ساز گفت‌وگوی علمی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز میان مذاهب اسلامی محسوب شده و پاسخ‌گوی نیازهای فکری و اجتماعی نسل امروز، بدون افتادن در دام تعصب یا سطحی‌نگری هستند. بنابراین غرض از «تفسیر تقریبی»، احیای اصل قرآنی اخوت و از میان بردن موانع ساختگی روانی همبستگی و تقریب میان مسلمانان است. با این توضیح، هدف از تقریب در تفسیر، این است که کسانی که به این مسئله اعتقاد دارند، افراد و شخصیت‌های برجسته علمی و بانفوذ از مذاهب مختلف را گردآورند و آنان را نسبت به امکان، ضرورت، کارکردها و ثمرات عمل به این تفسیر، متوجه کرده و قانع سازند. وقتی طرفین تقریب، به این فهم برسند که منابع و به دنبال آن مبانی، از آب‌شخور واحدی است و مستندشان، کتاب وحی و روایات متقن و موثق است، تفاهیم و همگرایی میان آنان ایجاد می‌شود (بشارتی‌راد، ۱۳۹۳، ص ۲۹). شایان ذکر است، تقریب دینی به معنای کلی آن، چه در آموزه‌های قرآنی و چه روایی و چه در متون مقدس دیگر ادیان، در طول تاریخ همواره با موافقان و مخالفانی همراه بوده است. «تفسیر تقریبی» نیز با توجه به اینکه می‌تواند بیشترین تأثیر را در مبحث تقریب ایفا نماید، از حساسیت فزون‌تری در این زمینه برخوردار است؛ چراکه «تفسیر تقریبی»، رویکردی است که بر اشتراکات اعتقادی و فقهی تأکید دارد و در پی کاهش درگیری‌های مذهبی و تقویت همگرایی میان مسلمانان است. این دیدگاه، با تمرکز بر اصول مشترک قرآن و سنت نبوی، تلاش می‌کند تا اختلافات تاریخی و کلامی را در چارچوبی عقلانی و وحدت‌طلبانه بازخوانی کند؛

از این رو، این رویکرد با واکنش‌های متفاوتی از سوی اندیشمندان و جریان‌های مذهبی مواجه شده است. برخی آن را گامی مؤثر در جهت وحدت اسلامی و مقابله با افراط‌گرایی می‌دانند؛ درحالی‌که گروهی دیگر آن را نادیده گرفتن تفاوت‌های بنیادین و تضعیف هویت مذهبی، و یک رفتار انحرافی و ساخته پرداخته رقیب تلقی می‌کنند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بسیاری از نقدهای مخالفان، ناشی از برداشت‌های سطحی یا تعمیم‌های نادرست نسبت به اهداف و روش‌های تفسیر تقریب‌گراست. آسیب‌ها و چالش‌هایی نیز تفاسیر با رویکرد تقریبی را تهدید می‌کند که عبارتند از خطر فروکاستی اختلافات به سطحی‌نگری، نیاز به دقت در انتخاب منابع معتبر از هر دو سنت و امکان سوء برداشت، اگر انصاف و بی‌طرفی رعایت نشود. اگر «تفسیر تقریبی» با این آسیب‌ها مواجه شود، دچار انحراف از مسیر تقریب‌محوری خود می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری

(۱) براساس آنچه در این نوشتار گذشت، نتیجه می‌گیریم که تفسیر قرآن با رویکرد وحدت‌گرا و تقریب‌محور، نه تنها یک ضرورت علمی، بلکه یک مسئولیت دینی و اجتماعی در عصر حاضر است. «تفسیر تقریبی» به عنوان رویکردی وحدت‌محور در مطالعات قرآنی، ظرفیت‌های گسترده‌ای برای تقویت هم‌فهمی دینی و انسجام اجتماعی دارد.

(۲) اهداف این نوع تفسیر، از انگیزه‌های معرفتی تا اهداف راهبردی را در بر می‌گیرد. اهداف مفسران نیز از دغدغه‌های اجتماعی، الزامات کلامی و نیاز به همگرایی میان امت اسلامی سرچشمه گرفته، که خود حاکی از رویکردی تمدنی و هم‌دلانه در فهم قرآن است. این رویکرد، با تمرکز بر اصول مشترک و پرهیز از تعصب‌های فرقه‌ای، می‌تواند نقش مؤثری در بازسازی وحدت امت اسلامی، ارتقاء فهم عمومی از قرآن و مقابله با گفتمان‌های افراطی ایفا کند. حمایت از این نوع تفسیر، گامی مؤثر در جهت تحقق امت واحده و تقویت انسجام فرهنگی و معنوی مسلمانان است. تفسیر وحدت‌گرا و تقریب‌محور، نه تنها یک روش علمی در فهم قرآن، بلکه یک راهبرد فرهنگی و اجتماعی برای تقویت انسجام امت اسلامی است.

(۳) مفسرانی چون طوسی، طبرسی، مغنیه، رشیدرضا و فضل‌الله با آثار خود نشان داده‌اند که می‌توان با حفظ اصول علمی، به فهمی مشترک و هم‌دلانه از قرآن رسید. این رویکرد، در برابر افراط‌گرایی، تفرقه‌افکنی و انحصارطلبی دینی ایستادگی می‌کند و راهی برای بازسازی هویت اسلامی مشترک در جهان امروز ارائه می‌دهد. در نهایت، می‌توان گفت «تفسیر تقریبی» نه تنها پاسخی به نیازهای علمی و دینی دوران خود بوده، بلکه گامی مهم در مسیر هم‌فهمی و هم‌زیستی مؤمنانه و عقلانی با متن قرآن محسوب می‌شود؛ چراکه تفسیر تقریبی، دریچه‌ای به سوی تحقق معنای وحدت، تعامل سازنده بین مذاهب و احیای ظرفیت‌های مشترک و حیانی در فضای متکثر دینی است.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

- آذرشب، محمدعلی. (۱۳۸۴). پیشینه تفسیر. ترجمه رضا حمیدی. تهران: مجمع جهانی تقریب.
- آصف محسنی، محمدحسن. (۱۳۸۶). *از نظر تا عمل*. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن اثیر، ابوالحسن علی بن ابی الکرام. (۱۳۸۵). *جامع الاصول*. بیروت: دارالصاد.
- ابن فارس، احمد. (۱۹۹۱م). *معجم مقاییس اللغة*. بیروت: دارالجیل.
- ابن منظور، جمال الدین. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. (ج ۱). بیروت: دارالفکر.
- ابن هشام، عبدالملک. (۱۳۷۵). *سیره ابن هشام*. (ج ۱). ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: کتابچی.
- امین، سید محسن. (۱۳۷۶). *سیره معصومان*. ترجمه علی حجتی. تهران: سروش.
- انبارداران، ندا. (۱۴۰۲). *آراء تفسیری علامه محمدجواد مغنیه در باب وحدت اسلامی با تأکید بر تفسیر الکاشف*. استاد راهنما: محسن قاسم پور. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.
- بشارتی راد، حسن. (۱۳۹۳). جریان شناسی تقریب مذاهب اسلامی. *جریان شناسی دینی معرفتی در عرصه بین الملل*، ۱(۲)، ص ۱۵-۴۲.
- بهادری جهرمی، روح الله. (۱۳۹۷). مبانی تفسیر تقریبی. *مطالعات متاخره ای مذاهب اسلامی*، ۱(۲)، صص ۱۴۷-۱۶۷.
- بی آزار شیرازی، عبدالکریم؛ حجتی، سید محمدباقر. (۱۳۷۰). *تفسیر کاشف*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- بی آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۵۴). *اسلام آیین همبستگی*. تهران: نشر بعثت.
- بی آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۸۴). با تفاسیر تقریب گرا؛ قرآن را به زندگی بازگردانیم. *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، ۱(۱)، صص ۳۷-۵۵.
- تسخیری، محمدعلی. (۱۳۸۳). *در پاره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی*. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- تسخیری، محمدعلی. (۱۳۹۱). *اندیشه برخی شخصیت های تقریبی*. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب.
- خسروشاهی، سید هادی. (۱۳۸۹). *سرگذشت تقریب*. قم: پژوهشگاه مطالعات تقریبی.
- دیون پورت، جان. (۱۳۸۸). *عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن*. ترجمه سید غلامرضا سعیدی. تهران: اطلاعات.
- راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). *المفردات فی غریب القرآن*. بیروت: دارالعلم.
- رشیدرضا، محمد؛ عبده، محمد. (۱۴۱۴ق). *تفسیر القرآن العظیم الشهریر بتفسیر المنار*. (ج ۱، ۳). بیروت: دارالمعرفه.
- رضوانی، مصطفی. (۱۳۹۹). *بررسی و تحلیل اندیشه های تقریب گرایانه در تفاسیر شیعه*. استاد راهنما: محمدرضا حاجی اسماعیلی. رساله دکتری. دانشگاه اصفهان.
- طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان*. (ج ۱، ۱۵). ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۰). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تحقیق: رضا ستوده. تهران: نشر فراهانی.
- طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۶۴). *التبیین فی تفسیر القرآن*. (ج ۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- غفورزاده، زهرا. (۱۴۰۳). *تحلیلی تطبیقی از اسباب تقریب و تفرقه در تفسیر المیزان و المنار با تمرکز بر آیه ۲۱۳ سوره*

بقوه. استاد راهنما: حمزه علی بهرامی. پایان‌نامه ارشد.

فضل‌الله، سید محمدحسین. (۱۴۱۹ق). *من وحی القرآن*. (ج ۱، ۳). بیروت: دار المآلک للنشر.

فلاح‌زاده، محمدهادی؛ علی اکبری، راضیه. (۱۳۹۳). *بررسی مبانی معرفتی وحدت امت اسلامی در آیات و روایات*.

مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی. قابل دسترس در:

<https://www.taghrib.org/fa/article/print/666>

کاشف الغطاء، محمدحسین. (۱۴۲۸). *اصل الشیعه و اصولها*. قم: انتشارات آل‌البيت (ع).

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۱ق). *الکافی*. (ج ۲-۳). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

متقی هندی، علی بن حسام‌الدین. (۱۴۰۹ق). *کنز العمال*. بیروت: موسسه الرساله.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. (ج ۳۲). بیروت: دارالاحیاء تراث العربی.

مدنی، سید ابوطالب. (۱۳۹۷). *اندیشه‌های تقریبی شیخ طوسی در تفسیر تبیان*. استاد راهنما: محمد محمدی مظفر.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه ادیان.

مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ق). *التفسیر الکاشف*. (ج ۱، ۳). بیروت: دارالکتب الاسلامیه.

مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۵ق). *تفسیر المبین*. قم: دارالکتب العلمیه.

موسوی‌رنانی، فاطمه سادات. (۱۳۹۵). *تحلیل مبانی تقریب بین ادیان ابراهیمی با تکیه بر روایات شیعه امامیه*. استاد

راهنما: حامد پوررستمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پردیس.

مهریزی، مهدی؛ قنبری، محمد. (۱۳۹۶). *اندیشه‌های تقریبی ابوالفتح*. قم: نشر علم.

نطقی‌مقدم، سیده سمانه. (۱۳۹۵). *رویکردهای تقریبی علمای شیعه در سده اخیر*. استاد راهنما: حمیدرضا

شریعتمداری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه ادیان.

واعظ‌زاده خراسانی، محمد. (۱۳۷۴). *ندای وحدت*. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی